

УДК 159:343.811

Павло Тарнавський, студ.
Інститут кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ, Київ**АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УВ'ЯЗНЕНИХ**

У статті визначено сутність поняття соціально-психологічної реабілітації як психологічного супроводу відновлення особистості засудженого у період виконання покарання. Розглянуто технологію арт-терапії як дієвий інструментарій соціально-психологічної реабілітації ув'язнених. Досліджено основні психологічні проблеми ув'язнених, які виникають в умовах виконання покарань, сформульовано принципи їх подолання. Розкрито переваги технології арт-терапії, її творчий потенціал для соціально-психологічної реабілітації засуджених.

Ключові слова: соціально-психологічна реабілітація засуджених, психологічний супровід, арт-терапія.

Постановка проблеми. У період соціально-економічної та політичної кризи спостерігаємо ознаки занепаду людських, міжособистісних стосунків. Водночас, як відомо, рівень розвитку суспільства визначається, насамперед, гуманним ставленням до соціально незахищених верств населення та знедолених. І до однієї з таких категорій належать люди, що з власної провини, чи то волею долі опинилися у місцях позбавлення свободи.

Соціально-психологічна робота з засудженими полягає у тому, щоб за певних обставин не втрачати надії та віри у світле людське начало. Вона пов'язана не тільки з подоланням соціальної дискримінації, але й зі зміною їх уявлень про самого себе – Я-концепції, ціннісних орієнтацій і соціальних установок.

Для більш ефективного реалізації реформи пенітенціарної системи, спрямованої на гуманізацію всього виправного процесу, а також приведення його у відповідність з міжнародними стандартами, необхідні подальша розробка і впровадження інноваційних технологій у соціально-психологічну роботу.

Однією з найбільш складних завдань пенітенціарної системи є коригувальний вплив на особистість засудженого, виправлення тих її рис, які призвели до конфлікту з соціумом, законом. Психологи пенітенціарної системи при виконанні цього завдання часто стикаються з серйозними складнощами. Більшість засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, перебувають у вкрай негативному психоемоційному стані. Відчувають почуття тривоги і роздратування у зв'язку з неможливістю задоволення своїх потреб. Ці процеси більшою мірою відбуваються із засудженими, вперше потрапили до місця позбавлення волі. У разі поведінки регулюється за допомогою механізмів психологічного захисту. Знання особливостей особистості засуджених дозволить правильно оцінити їх дії і вчинки, визначити ефективність виправного впливу, організувати процес соціальної реабілітації, попередити злочини та інші правопорушення з їхнього боку.

Для того, щоб конструктивно впливати на особистість, домогтися позитивних змін у внутрішньому світі засудженого, необхідно знати про ступінь деформації його індивідуальних властивостей і якостей, соціальних умов, які стали передумовами і джерелами криміналізованості особистості. З цією метою необхідно проводити вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості засудженого. Одним з найбільш простих у використанні є ефективних методів діагностики та корекції особистості є арт-терапія.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питанням соціально-психологічної реабілітації дітей та підлітків а також засуджених за допомогою методу арт-терапії займалися такі науковці: М.С. Вальдес Одріосола, М.В. Кисельова, А.І. Копитін, Є.Є. Свістowska, О.Л. Вознесенська, Ю.Д. Гундєртайло, Ю.Є. Латуненко, О.А. Немежанська, М.В. Максимов, М.А. Гулінова. Проте, не зважаючи на численні дослідження вчених, переваги технології арт-терапії, її творчий потенціал для соці-

льно-психологічної реабілітації засуджених є практично не досліджені.

Мета статті – розглянути метод арт-терапії, як дієвий засіб соціально-психологічної реабілітації ув'язнених.

Соціально-психологічна реабілітація передбачає таку організацію режиму, яка, у сполученні з актами милосердя, має призвести до розкаяння арештованого, глибокого особистісного самозасудження та покаяння, кардинального ціннісного переорієнтування особистості, глибокого психологічного самоочищення – катарсису.

До основних психологічних проблем ув'язнених, які виникають у виправному закладі, належать:

1) Розв'язання кризових ситуацій, що пов'язані з "негативними звістками", наприклад, втрата родичів, поведінки про розлучення чи розрив значущих стосунків, відхилення апеляцій тощо.

2) Ситуаційні психологічні проблеми, що найчастіше пов'язані зі складнощами адаптації та взаємодії всередині колонії та поза нею. Психологічні ситуативні проблеми виявляються у зростанні рівня тривожності, депресивному настрої, часто у гострому почутті несправедливості долі, у почуттях безпорадності та безнадійності; у соціальній ізоляції, почуттях самотності, відсутності емоційної підтримки. Часто спостерігаються сплески агресивного характеру.

3) Внутрішні/глибинні психологічні проблеми, що формуються протагоністами у формі запитань: "Чому я це зробив?", "Чому я знову і знову потрапляю в одні й ті ж самі проблемні ситуації?" Найчастіше відповіддю на це запитання є те, що ув'язненим властива нерозвиненість моральної сфери особистості, заперечення загальноприйнятих моральних принципів, викривлення уявлень про норми людського співіснування. Актуальною проблемою, що потребує втручання психолога, є слабкість особистісної регулятивної системи: відсутність здатності керування власними емоціями і поведінковими реакціями, імпульсивність за відсутності раціонального аналізу обставин і можливих наслідків вчинку, скоєного під впливом сильного емоційного переживання.

4) Проблеми, що пов'язані з когнітивною та соціальною деградацією ув'язнених. Ці проблеми, насамперед, стосуються пацієнтів, що через певні причини були поміщені у карцер, а також тих, хто перебуває у камерах на особливому режимі. За таких умов у пацієнтів підсилюються депресивні симптоми, зростає рівень тривожності, поглиблюються іпохондричні стани, нерідко виникають психотичні симптоми (наприклад, галюцинації).

5) Психологічні проблеми засуджених на довічне ув'язнення. Основною проблемою для такого ув'язненого з довічним терміном формулюється ним самим як "життя не має сенсу; для чого жити, якщо все одно немає жодної надії на визволення". Перша і найбільш суттєва проблема з психологічної точки зору – це особистісне та емоційне прийняття по життєвому терміну. Друга проблема впливає з попередньої – це низька структуризація життя індивіда, через низьку здатність до цілеутворення, що виявляється у нездатності ставити короткотривалі й, особливо, довготривалі цілі, неспро-

можності віднайти сенс свого існування. Усі ці проблеми виявляються у депресивних та тривожних переживаннях, почуттях безнадійності та безпорадності, почутті відсутності контролю над власним життям.

6) Психологічні проблеми пацієнтів, пов'язані з закінченням терміну ув'язнення і наступної соціалізації та адаптації до суспільства.

Як правило, формулювання проблеми самим засудженим звучить так: "Я не хочу більше повертатися до тюрми". Головним завданням психолога у цьому випадку є допомога протагоністу усвідомити, що для успішної реадaptaції до суспільства він мусить пройти через процес самоперетворення, він повинний кардинально змінити свої погляди на життя, суспільство, себе, інших людей. Нинішньому ув'язненому потрібно буде повністю поміняти свій стиль життя, поведінкові стереотипи, емоційні реакції і навіть уявлення про себе та риси характеру. Одночасно з роботою на розвиток власне мотивації до змін психолог має допомогти протагоністові у виробленні та закріпленні необхідних знань та навичок. Також одночасно психолог має вирішувати завдання зі зниження тривожності, подолання "вивченої безпорадності" (що нерідко виникає в ув'язнених внаслідок особливостей тюремного режиму та тюремного життя), надання інформації про ресурси, які можуть допомогти протагоністові після виходу на свободу.

7) Окремою категорією проблем є проблема алкогольної та наркотичної залежності, а також проблема ВІЛ/СНІД інфікованих ув'язнених. За офіційною статистикою майже кожен другий ув'язнений страждає від наркотичної або алкогольної залежності. За неофіційними даними, кількість таких хворих сягає 70 відсотків. Психологічна робота тут, насамперед, має бути спрямована на усвідомлення проблеми, на формування мотивації до лікування і навчання пацієнта протистояти вживанню наркотиків та алкоголю, а також на запобігання зривам. Особливо актуально ця проблема є для пацієнтів, що виходять на свободу.

Як свідчить досвід роботи закордонних, зокрема, американських колег, в якості методів роботи психолога з ув'язненими можуть використовуватися як індивідуальні консультації, так і групова терапія. Формування груп здійснюється, зазвичай, з врахуванням мети терапії. Тож це, наприклад, можуть бути:

групи "Керування гнівом", де метою є навчання пацієнтів опановувати власні емоції, зокрема, гнів, агресію, фрустрацію тощо;

групи для ув'язнених з довічним терміном, що мають на меті допомогти "прийняти" довічне ув'язнення, навчити протагоністів структурувати своє життя у в'язниці, знаходити в ньому смисл;

групи для тих, хто має звільнитися у найближчому майбутньому. Ці групи покликані підготувати протагоністів до життя у суспільстві та забезпечити запобігання скоєння рецидивних злочинів.

З огляду на усе вищесказане, ефективним методом роботи психолога з ув'язненими з метою їх соціально-психологічної реабілітації, є арт-терапія.

У 1920-х роках Принцхорн провів класичне дослідження творчості пацієнтів із психічними відхиленнями і прийшов до висновку, що їхня художня творчість відбиває найінтенсивніші конфлікти. У США однією з перших почала займатися терапією мистецтвом Маргарет Намбург. Вона обстежувала дітей, що мали поведінкові проблеми, у психіатричному інституті і пізніше розробила кілька навчальних програм з арт-терапії. У своїй роботі Маргарет спиралась на ідею Фрейда про те, що первинні думки і переживання, які виникають у підсвідомості, найчастіше виражаються у формі образів і символів. На сьогодні методи арт-терапії широко розпо-

всюджуються та набирають популярності в робочій практиці психологів УВП.

Термін "арт-терапія" (art – мистецтво, therape – терапія) означає лікування мистецтвом, звільнення від нервового напруження і внутрішніх, психологічних проблем шляхом творчого самовираження. Первина основа арт-терапевтичних технологій – це архайчні форми мистецтва, що збереглися переважно в народній творчості і характеризуються наївністю, безпосередністю та насиченістю символами.

Арт-терапія широко використовується психіатрами, психотерапевтами та практичними психологами в якості профілактичного та лікувального засобу. Водночас, слід зазначити, що в нашій країні величезний потенціал арт-терапії недостатньо широко використовується у роботі з ув'язненими.

Цілющий ефект художньої творчості, насамперед, досягається завдяки створенню позитивного настрою, відволіканню від наболілого. Через техніку, колір, форму та сюжет відбувається об'єктивація змісту глибинних, неусвідомлюваних шарів психіки, звільнення від нервово-психічного напруження, тяжких переживань. Як стверджують фахівці, що працюють у напрямку арт-терапії, до позитивних аспектів методу належить, зокрема, легкість встановлення контакту та взаєморозуміння з протагоністом, сприяння психологічному зближенню людей, отримання потужних позитивних емоцій, здобуття людиною здатності долати сумніви та страхи, що, у свою чергу, дозволяє побачити шляхи виходу зі складних життєвих ситуацій та сприяє розв'язанню особистісних проблем. Слід зауважити, що метод арт-терапії відповідає особливостям української ментальності з її орієнтацією на емоційно-образне відображення дійсності, почуттєвістю, ліризмом та естетизмом. Щодо роботи з ув'язненими, актуальним є те, що творчість може використовуватись як засіб подолання почуттів провини та сорому, а також сублімації та каналізації агресивних і деструктивних нахилів та потягів.

Необхідно звернутися до розкриття поняття сублімації – виразу несвідомих інстинктів і потягів (часом деструктивних), за допомогою трансформації їх у витвори мистецтва; мистецтво може одночасно "спрямувати в інше русло" і висловити також почуття злості, болю, тривоги, страху в засуджених у місцях позбавлення волі.

Перевагами методу арт-терапії є те, що він:

1) надає можливість для вираження агресивних почуттів у соціально-прийнятій манері. Малювання, живопис фарбами або ліплення є безпечними способами розрядки напруги;

2) прискорює прогрес в терапії. Підсвідомі конфлікти і внутрішні переживання легше виражаються за допомогою зорових образів, ніж у розмові під час вербальної психотерапії. Невербальні форми комунікації можуть з більшою ймовірністю уникнути свідомої цензури;

3) дає підстави для інтерпретацій та діагностичної роботи в процесі терапії. Творча продукція з огляду на її реальності не може заперечуватися пацієнтом. Зміст і стиль художньої роботи надають терапевту величезну інформацію, крім того, сам автор може вкласти внесок в інтерпретацію своїх власних творінь;

4) дозволяє працювати з думками і почуттями, які здаються непереборними (втрата, смерть, перенесені травми і насильство, страхи, внутрішні конфлікти, спогади дитинства, сновидіння). Іноді невербальний засіб виявляється єдиним інструментом, розкриває і прояснює інтенсивні почуття і переконання;

5) допомагає зміцнити терапевтичні взаємини. Елементи збіги в художній творчості членів групи можуть прискорити розвиток емпатії і позитивних почуттів;

6) сприяє виникненню почуття внутрішнього контролю і порядку;

7) розвиває і посилює увагу до почуттів;
8) підсилює відчуття власної особистісної цінності, підвищує художню компетентність.

Побічним продуктом терапії мистецтвом є задоволення, що виникає в результаті виявлення прихованих умінь та їх розвитку.

Слід звернути увагу на те що, під час роботи із засудженими психологи дають можливість вибору того чи іншого матеріалу, який може бути пов'язаний з особливостями психологічного стану, а також з динамікою арт-терапевтичного процесу. Ув'язненому надається можливість самому вибирати той чи інший матеріал і засоби для образотворчої роботи. Як правило, на початку роботи особи, які проходять реабілітацію, воліють користуватися олівцями або фломастерами. Ці засоби дозволяють їм добре контролювати процес малювання, що відповідає потребі хворих, які будуть відповідати їхнім індивідуальним вимогам. Вибір цих матеріалів може бути пов'язаний з потребою хворих у психологічній захищеності.

На наступних етапах арт-терапевтичного процесу пацієнти поступово освоюють інші матеріали, в тому числі фарби, надають їм великі можливості для вираження різноманітних переживань і роботи з власними почуттями. Крім того, фарби, змішуючись і створюючи різноманітні відтінки, роблять образотворчий процес менш передбачуваним, сполученим з проявом тонких нюансів емоційних станів пацієнта і різних аспектів його досвіду. Коли подолані захисні тенденції, фарби здатні викликати сильний емоційний відгук, відчуття радості відкриття, стимулювати уяву.

Пенітенціарними психологами використовуються такі матеріали, як глина, тісто, пісок та інші пластичні матеріали, котрі володіють значними можливостями для

вираження сильних переживань (зокрема почуття гніву). Така форма організаційного процесу як реабілітація передбачає великий ступінь фізичної залученості й м'язової активності, що робить її більш "енергоємною", що дозволяє задіювати психофізіологічні процеси. Адже, форми реабілітації можуть бути доречними в роботі з певною категорією людей, які мають психосоматичні порушення і соматовегетативні прояви невротичних станів, що може давати позитивний ефект.

Висновки. Отже, арт-терапія має потужний потенціал для соціально-психологічної реабілітації засуджених. Художня творчість, заняття мистецтвом дозволяють арештованим віднаходити і зберігати у собі найкращі, сугобо людські якості; дають людині віру і надію; допомагають долати труднощі та страждання життя у неволі; дозволяють віднаходити сенси буття; не зважаючи ні на що, роблять це буття чарівним та прекрасним.

Перспективи подальших досліджень полягають в подальшому розвитку та використанні технології арт-терапії як дієвого інструментарію соціально-психологічної реабілітації ув'язнених.

Список використаних джерел

1. Арт-терапия – новые горизонты : сб. статей. – М. : Когито-Центр, 2006. – 335 с.
2. Зауторова Э.В. Роль искусства и арт-терапии в профилактике и коррекции девиантного поведения / Э.В. Зауторова // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2005. – № 1. – С. 56–61.
3. Мельникова М.Л. Агрессивное поведение делинквентных подростков: детерминанты и условия коррекции : Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / М.Л. Мельникова. – Екатеринбург, 2007. – 24 с.
4. Новик И.П. Арт-терапия в социальной реабилитации несовершеннолетних / И.П. Новик // Социальная работа. – 2008. – № 4. – С. 55–56.

Надійшла до редколегії 13.05.16

Павел Тарнавский, студ.

Институт криминально-исполнительной службы Национальной академии внутренних дел, Киев

АРТ-ТЕРАПИЯ КАК МЕТОД СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ЗАКЛЮЧЕННЫХ

В статье определена сущность понятия социально-психологической реабилитации как психологического сопровождения восстановления личности осужденного за период исполнения наказания. Рассмотрена технология арт-терапии как действенный инструмент социальной-психологической реабилитации заключенных. Исследованы основные психологические проблемы заключенных, возникающие в учреждениях исполнения наказаний, сформулированы принципы их преодоления. Раскрыты преимущества технологии арт-терапии, ее творческий потенциал для социально-психологической реабилитации осужденных.

Ключевые слова: социально-психологическая реабилитация осужденных, психологическое сопровождение, арт-терапия.

Paul Tarnavskiy, student

Institute of Penal Service of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv

ART-THERAPY AS A METHOD OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF PRISONERS

In the article the essence of the concept of social and psychological rehabilitation as psychological support to restore individual convicted in the period of punishment. Technology is considered art therapy as an effective instrument of social and psychological rehabilitation of prisoners. The basic psychological problems of prisoners that occur in prisons, and the principles to overcome them. Reveals the benefits of art-therapy, its creative potential for social and psychological rehabilitation of convicts.

Keywords: social and psychological rehabilitation of prisoners, psychological support, art-therapy.

УДК 159.922.2: 316.614.5

Юлія Удовенко, канд. психол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ В УСТАНОВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті охарактеризовано процес адаптації в рамках міждисциплінарного підходу. Проаналізовано процес адаптації дитини в установі соціального захисту на підставі двох взаємопов'язаних видів адаптації: психофізіологічної та соціально-психологічної. Визначено соціально-психологічні характеристики процесу адаптації дитини в установі соціального захисту.

Ключові слова: адаптація, складні життєві обставини, установи соціального захисту.

Постановка проблеми. Починаючи з 2005 р. в Україні відбувається процес реорганізації установ соціального захисту: зокрема, притулки для дітей трансформуються та змінюють свій зміст діяльності у формат центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. Від-

повідно до чинного законодавства, притулок для дітей – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років, одним з основних завдань якого є соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися